

Területi Statisztika

Közzététel: 2020. január 17.

A tanulmány címe:

Budapest túlnépesedéséről (megjelent: 1958)

Szerző:

Pápai Béla

<https://doi.org/10.15196/TS600103>

Az alábbi feltételek érvényesek minden, a Központi Statisztikai Hivatal (a továbbiakban: KSH) Területi Statisztika c. folyóiratában (a továbbiakban: Folyóirat) megjelenő tanulmányra. Felhasználó a tanulmány, vagy annak részei felhasználásával egyidejűleg tudomásul veszi a jelen dokumentumban foglalt felhasználási feltételeket, és azokat magára nézve kötelezőnek fogadja el. Tudomásul veszi, hogy a jelen feltételek megszegéséből eredő valamennyi kárért felelősséggel tartozik.

- 1) A jogszabályi tartalom kivételével a tanulmányok a szerzői jogról szóló 1999. évi LXXVI. törvény (Szt.) szerint szerzői műnek minősülnek. A szerzői jog jogosultja a KSH.
- 2) A KSH földrajzi és időbeli korlátozás nélküli, nem kizárólagos, nem átadható, térítésmentes felhasználási jogot biztosít a Felhasználó részére a tanulmány vonatkozásában.
- 3) A felhasználási jog keretében a Felhasználó jogosult a tanulmány:
  - a) oktatási és kutatási célú felhasználására (nyilvánosságra hozatalára és továbbítására a 4. pontban foglalt kivétellel) a Folyóirat és a szerző(k) feltüntetésével;
  - b) tartalmáról összefoglaló készítésére az írott és az elektronikus médiában a Folyóirat és a szerző(k) feltüntetésével;
  - c) részletének idézésére – az átvevő mű jellege és célja által indokolt terjedelemben és az eredetihez híven – a forrás, valamint az ott megjelölt szerző(k) megnevezésével.
- 4) A Felhasználó nem jogosult a tanulmány továbbértékesítésére, hasznoszerzési célú felhasználására. Ez a korlátozás nem érinti a tanulmány felhasználásával előállított, de az Szt. szerint önálló szerzői műnek minősülő mű ilyen célú felhasználását.
- 5) A tanulmány átdolgozása, újra publikálása tilos.
- 6) A 3. a)–c.) pontban foglaltak alapján a Folyóiratot és a szerző(ke)t az alábbiak szerint kell feltüntetni:

„Forrás: Területi Statisztika c. folyóirat 60. évfolyam 1. számában megjelent, Pápai Béla által írt, Budapest túlnépesedéséről (megjelent: 1958) c. tanulmány”

- 7) A Folyóiratban megjelenő tanulmányok kutatói véleményeket tükröznek, amelyek nem esnek szükségképpen egybe a KSH, vagy a szerzők által képviselt intézmények hivatalos álláspontjával.

Budapest túlnépesedéséről

Budapest's overpopulation

Pápai, Béla

Megyei és városi statisztikai
értesítő 8. évfolyam (1958)
12. szám, 541–555. oldal

A tanulmány a budapesti népesség arányának nemzetközi összehasonlítását követően a főváros és a fővároskörnyék 1950 előtti népességfejlődését, továbbá az 1950 utáni népesedési folyamatokat elemzi, a természetes szaporodás és a bevándorlás szerepének kiemelésével. A szerző ismerteti a túlnépesedés következményeit, és a túlszűfolttság megszüntetésével kapcsolatban felhívja figyelmet arra, hogy minél később intézkednek ugyanis a már jelenleg is túlságosan nagy és még egyre növekvő fővárosi lakosság kommunális, lakás-, kulturális, egészségügyi, közlekedési stb. igényeinek kielégítéséről, illetőleg a népesség további növekedésének megakadályozásáról, annál nagyobb teher hárul a gazdaságra.

Kulcsszavak:

Budapest és környéke,
elővárosiasodás, túlnépesedés,
Nagy-Budapest,
Kis-Budapest

Unchanged reproduction of a study published on pages 541–555 of issue 12 in the eight volume of our journal.

Following international comparisons on territorial population concentration, the study analyses the population development of Budapest and its metropolitan area before 1950, as well as the related post-1950 population trends, highlighting the role of natural reproduction and immigration. The author explains the consequences of overpopulation and draws attention to the need to take action as soon as possible to eliminate overcrowding meeting the communal, housing, cultural, health, transport,

Keywords:

Budapest and its surroundings, etc. needs of the population of the capital, which suburbanization, overpopulation, is already too large and growing, and preventing Greater Budapest, further population growth to reduce the burden 'Smaller' Budapest on the economy.

1958-ban – de már korábban is – a különféle napilapokban és a szakajtóban elég nagy számmal találhattunk Budapest túlnépesedésével, illetve a népességgyarapodás okozta nehézségekkel foglalkozó cikkeket. Ma már egyre nyilvánvalóbbá válik, hogy a napról napra fenyegetőbb méretű budapesti néptömörüléssel szemben a közöny álláspontjára helyezkedni nem lehet és nem szabad. Bátran kijelenthetjük, hogy Budapest fejlődésének, a lakosság ellátására teendő intézkedéseknek jelenleg ez a leg-sarkalatosabb problémája.

Éppen ezért úgy véljük, hogy helyesen járunk el, ha az évek óta igen erős iramú és kimagasló jelentőségű budapesti népességfejlődést legalább nagy vonalakban statisztikai adatokkal vázoljuk, s hozzá néhány megjegyzést is fűzünk. Ez annál is inkább szükségesnek látszik, mert azok az adalékok és fejtegetések, amelyek a sajtó hasábjain napvilágot láttak, a nagyarányú népességfelhalmozódást egyrészt adatokkal világosan nem dokumentálták, másrészt előfordult az is, hogy – az adatokat helytelenül értelmezve – akarva-akaratlanul a népesedés kérdését nem megfelelő megvilágításba helyezték.

Meg kell jegyeznünk, hogy a népességfejlődés még vázlatos ismertetését is erősen megnehezíti az a körülmény, hogy 1949 óta népszámlálás nem volt, s a Budapestre áramló vidékiek folyamatos számbavételét is csak 1955 óta végzik.

Ez utóbbihoz is hozzá kell azonban tenni, hogy a lakásbejelentési rendszeren alapuló adatgyűjtés az állandó jellegű költözéseket teljes egészében megfigyeli, de az ideiglenesen költözőket csak a beköltözés helyén veszi számba. Budapest esetében tehát csak azoknak a számbavételére kerül sor, akik vidéki állandó lakóhelyükről a fővárosba, és akik budapesti állandó lakóhelyükről vidékre költöztek. Arra vonatkozóan viszont nem állnak adatok rendelkezésünkre, hogy az ideiglenesen Budapestre, illetve vidékre költözöttek közül mikor és hányan költöznek vissza állandó lakóhelyükre. Megjegyezzük még, hogy az adatgyűjtés nem terjed ki az olyan vándorlásokra (például szállodákban, üdülőkben megszálló személyek, fegyveres szolgálatot teljesítők lakóhely-változtatásai stb.) sem, amelyekre a lakásbejelentési kötelezettség nem vonatkozik.

Budapest népességének aránya hazai és nemzetközi viszonylatban

Mind politikai, mind gazdasági szempontból nagy jelentősége van annak, hogy az ország népességének hány százaléka települt le a fővárosban. Ezért Budapest lakosságának nagyságát előbb országos viszonylatban vizsgáljuk meg.

Budapest – a lakosság számát illetően – már hosszú idő óta igen gyorsan növekvő nagyváros. Különösen az utolsó 8–9 év volt az az időszak, amelyben a népesség száma igen erőteljesen gyarapodott. Ma már – hozzávetőlegesen 200–250 ezer lakos híján – csaknem annyi ember él fővárosunkban, mint az összes többi magyar városban együttesen. Mindemellett a budapesti népesség száma és aránya még továbbra is növekvő tendenciát mutat.

1. táblázat

A városi és falusi lakosság számának és arányának alakulása*
Change in the number and distribution of urban and rural population

Időpont	A jelen levő népesség			
	Budapesten	a többi városban	a községekben	összesen
	Szám szerint			
1900. december 31.	861 434	1 317 529	4 675 452	6 854 415
1910. december 31.	1 110 439	1 487 751	5 013 924	7 612 114
1920. december 31.	1 232 008	1 588 386	5 166 481	7 986 875
1930. december 31.	1 441 601	1 701 545	5 541 963	8 685 109
1941. január 31.	1 712 451	1 851 928	5 751 695	9 316 074
1949. január 1.	1 590 264	1 765 408	5 849 127	9 204 799
1957. január 1. ^{a)}	1 850 000	2 100 000	5 850 000	9 800 000
	Százalékban			
1900. december 31.	12,6	19,2	68,2	100,0
1910. december 31.	14,6	19,5	65,9	100,0
1920. december 31.	15,4	19,9	64,7	100,0
1930. december 31.	16,6	19,6	63,8	100,0
1941. január 31.	18,4	19,9	61,7	100,0
1949. január 1.	17,3	19,2	63,5	100,0
1957. január 1. ^{a)}	18,9	21,4	59,7	100,0

* Az adatok az 1957. január 1-i közigazgatási területre vonatkoznak.

a) Részben becsült, illetve kerekített adatok.

A táblázat adatai élenként szemléltetik a budapesti népesség felhalmozódás folyamatának egyre fokozódó ütemét. A népesség száma 56 év alatt több mint 2,1-szeresére növekedett, s jelenleg a 8 évvel ezelőtti számot körülbelül 16%-kal haladja túl. Ma már Magyarország népességének egyötöde a fővárosban összpontosult. Ha az ellenforradalom kapcsán az illegális külföldre távozások nem következnek be, ez az arány még nagyobb lenne.

Jegyezzük fel azt is, hogy az 1949 óta Budapesten észlelt népességgyarapodás Miskolc – az ország második legnagyobb városa – teljes népességének jelenlegi számánál körülbelül 73%-kal több. De hadd sorakoztassuk e beszédes számok mellé néhány európai nagyváros adatait is. Budapestnek több város között a népességi arány alapján elfoglalt helyét az alábbi adatok szemléltetik.

2. táblázat

Az egyes nagyvárosokban észlelt népességtömörülés

Population concentration in big cities

Város	Időpont	A város népessége az ország népességének százalékában
Koppenhága	1956. december 31.	28,7
Bécs	1957. október 10.	23,5
<i>Budapest</i>	<i>1957. január 1.</i>	<i>18,9</i>
London (külvárosokkal)	1955 ^{a)}	16,3
Stockholm (külvárosokkal)	1956. január 1.	14,6
Párizs (külvárosokkal)	1954. május 10.	12,0
Brüsszel	1954. december 31.	11,1
Lisszabon	1955 ^{a)}	9,0
Amsterdam (külvárosokkal)	1955. január 1.	8,1
Prága	1956 ^{a)}	7,4
Madrid	1954. december 31.	6,1
Varsó	1956. december 31.	3,6
Róma	1953 ^{a)}	3,6
Belgrád	1953 ^{a)}	2,7
Hamburg	1955. szeptember 30.	2,5

a) Évi átlag.

Ezek az adatok is kétségtelenül igazolják, hogy Budapest népessége az ország lakosságához viszonyítva – a lakás és a közművi helyzetről nem is beszélve – aránytalanul nagy, és egész sor (köztük több külvárossal nagyobbított) fővárost e tekintetben maga mögött hagy.

Az a tény, hogy Budapest egy és háromnegyed milliót jóval meghaladó népességű főváros lett, a felszabadulás előtti fejlődésen túlmenően két okra vezethető vissza: nevezetesen az 1950. évi közigazgatási rendezésre és az azóta tartó iparosodás miatt egyre fokozódó bevándorlásra. Mindkét ok kimagasló jelentőségű.

A közigazgatási rendezés és az annak következtében beállott helyzet megítéléséhez Budapest és a környéki települések népességének fejlődését együttesen kell vizsgálnunk.

A főváros és a fővároskörnyék népességfejlődése 1950-ig

Az iparosodás, a gazdasági fejlődés és ennek következményeképpen a társadalmi átrétegződés (a munkás-alkalmazott népesség arányának növekedése) nagyfokú városiasodással jár együtt. Ennek nagyszerű példája látható Budapest és környéke esetében. Már az előzőkben közölt adatokból is, de méginkább a következőkből az is kitűnik, hogy a városiasodás, a népesség számának növekedése szinte szakaszokra

tagolható. A városövi települések fejlődése Budapest e szakaszos fejlődésébe szervesen beleilleszkedik.

3. táblázat

A népesedés fontosabb adatainak alakulása

Changes in major population data

Megnevezés	Budapest	Budapesthez csatolt települések	Nagy-Budapest
<i>A népesség száma</i>			
1900. december 31.	733 867	127 567	861434
1910. december 31.	880 880	229 559	1 110 439
1920. december 31.	929 690	302 318	1 232 008
1930. december 31.	1 006 184	435 417	1 441 601
1941. január 31.	1 164 963	547 488	1 712 451
1949. január 1.	1 057 912	532 352	1 590 264
<i>Tényleges szaporodás</i>			
1900–1910	147 013	101 992	249 005
1911–1920	48 810	72 759	121 569
1921–1930	76 494	133 099	209 593
1931–1941	158 779	112 071	270 850
<i>Vándorlási különbség</i>			
1900–1910	69 402	87 483	156 885
1911–1920	32 179	54 259	86 438
1921–1930	73 980	116 877	190 857
1931–1941	168 365	94 086	262 451
<i>Természetes szaporodás</i>			
1900–1910	77 611	14 509	92 120
1911–1920	16 631	18 500	35 131
1921–1930	2 514	16 222	18 736
1931–1941	–9 586	17 985	8 399
<i>Népsűrűség (fő/km²)</i>			
1900	3 700	402	1 640
1910	4 720	721	2 114
1920	4 780	951	2 345
1930	5 050	1 366	2 742
1941	5 840	1 716	3 256

Körülbelül 1910-ig a főváros erőteljes benépesülése tapasztalható, majd ezután a városmag duzzadása megakad, bekövetkezik a konurbáció, a nagyarányú elővárosiasodás, ami elsősorban abban jut kifejezésre, hogy a környéki településeken bevándorlás révén igen jelentős néptömörülés indul meg, amelyet a Budapestről történő kitelepülés is táplál.

Láthatjuk, hogy a népesség gyarapodásának üteme 1910 után azokon a városövi településeken, amelyek 8 évvel ezelőtt közigazgatásilag Budapest részei lettek, lényegesen felülmúlta a fővárosét.

4. táblázat

A lakosság számának növekedése százalékban

Percentage increase in population

Időszak	Terület	Növekedés, %
1901–1910	Budapesten	20,0
	Pestkörnyéken	80,0
1911–1920	Budapesten	5,5
	Pestkörnyéken	31,8
1921–1930	Budapesten	8,3
	Pestkörnyéken	43,7
1931–1941	Budapesten	15,8
	Pestkörnyéken	25,6

Ilyen arányú népességfelhalmozódás következtében az 1941-ben mintegy 1 165 000 főnek lakóhelyet nyújtó Budapestet már összesen 547 000 főnyi népességű településközsorú vette körül.

A fenti számokból jól láthatjuk a népesség gyarapodásának eredetét, s elsősorban a vidékiek ideözönlésének arányait is. A természetes szaporodás aránya egyre csökkent, sőt Budapesten 1931–1941 között természetes fogyás következett be.

5. táblázat

A bevándorlás aránya százalékban a lakosság tényleges gyarapodásából

Immigration as a percentage of actual population growth

Időszak	Terület	Bevándorlás aránya, %
1911–1920	Budapesten	65,9
	Pestkörnyéken	74,6
1921–1930	Budapesten	96,7
	Pestkörnyéken	87,8
1931–1941	Budapesten	100,0
	Pestkörnyéken	84,0

A népesség száma 1941 után a fővárosban éppúgy, mint a környékén tovább növekedett, majd a háború előrehaladásával jelentősen csökkent. 1945 után a lakosság visszavándorlása meglehetősen gyors ütemben megindult, de az 1949. évi népszámláláskor Nagy-Budapest népessége az 1941. évinél még 7%-kal kevesebb volt.

A népsűrűség kétségtelenül nem mindig biztos jegye a városi jellegnek, mégis jelentős fényt vet a települési viszonyokra. Kis-Budapestet általában a soklakásos bérházak jellemezték (és jellemzik ma is), a környéken viszont főleg az egy-két lakásos kertés házak építése a fő törekvés. Így a népsűrűség – amint az adatokból látható – nagyon eltérő: Kis-Budapesten körülbelül háromszor akkora, mint övezetében átlagosan. A népsűrűség Pestújhely, Kispeszt, Újpest, Pesterzsébet kivételével más településen elég alacsony. 1941-ben Cinkotán és Rákoskeresztúron például egy hektárra mindössze 4 ember jutott a budapesti 56-tal szemben. Ebben a rövid tanulmányban Budapest és a pestkörnyéki települések népességgyűjtő erőinek részletes elemzésére nem térünk ki. Csupán azt jegyezzük meg, hogy a városöv településeinek megteremtésében, illetőleg fejlődésében nyilvánvalóan Budapest közelsége játszott a vezető szerepet. A vidékről felköltözők az egyre iparosodó és közigazgatási, kulturális stb. központot jelentő fővárosban munkalehetőséget találtak, olcsóbb lakást pedig – ha új építkezés árán is – a közeli peremtelepüléseken kerestek. Ez utóbbi a Budapestről való kitelepüléseket is elősegítette. Ezen, valamint az előnyös földrajzi adottság, a központi irányú vasúthálózat stb. nyújtotta előnyökön túlmenően kimagasló jelentősége volt annak is, hogy e települések – vagy legalábbis ezek egy részének (például Újpestnek, Csepelnek) – lakossága szűkebb lakóhelyen is talált munkalehetőséget az egyre fejlődő gyárparban. Mindenesetre a lakosság jelentős hányada – 1941-ben például a főváros ipari keresőinek 63,5%-a – a peremtelepüléseken lakott. Ennek a tényezőnek, valamint a főváros és a környéki települések kisebb-nagyobb mértékű egybeépültségének, a több tekintetben mutatkozó érdekközösségnek, a távolabbi városfejlesztési célkitűzéseknek s egy sor más körülményen kívül talán nem utolsósorban a világszerte észlelt centralizálási törekvéseknek (Nagy-Bécs, Nagy-Berlin, Nagy-Párizs stb. megteremtésének) a mérlegelése végül is oda vezetett, hogy 1950-ben a környező településekből 7 megyei várost és 16 nagyközséget Budapesthez csatoltak. Ezáltal tehát Nagy-Budapest közigazgatásilag is kialakult, s a főváros népessége 50%-kal (1 640 000 főre), területe pedig 152%-kal (525,2 km²-re) gyarapodott; így 1950-ben egy km²-re átlagosan 3123 lakos jutott.

A népesedési folyamat 1950 után

Ismeretes, hogy Budapest már a felszabadulás előtt is az ország legnagyobb ipari városa volt. 1938-ban a gyáripari munkásság 62%-a Budapesten dolgozott. 1945 után a vidék iparosítása jelentősen előrehaladt, új iparvidékek és góccok alakultak, de ugyanakkor erős iramban tovább fejlődött Budapest ipara is. Az iparosodás jelentős számú munkaerőt igényelt. Jóllehet Budapesten a munkaképes korba lépő fiatalok, valamint a munkába álló nők tetemes számot tettek ki, mégis a főváros lakossága a fokozott munkaerő-szükségletet nem fedezhette. Emiatt már 1950-ben – az ötéves terv első évében – megkezdődött a vidékiek Budapestre özönlése.

A népesség gyarapodása ettől kezdve szinte példátlan méreteket öltött. Az 1950. és 1956. január 1. közötti időszakban például a lakosság száma évente átlagosan

44 000 fővel növekedett. A lakosság számában ebben az időszakban nagyobb mértékben gyarapodott, mint az 1910., 1920., 1930. és 1941. évi népszámlálások közötti 10 éves időszakok alatt.

6. táblázat

**A természetes szaporodás és a bevándorlás jelentősége
a budapesti népesség számának alakulásában***

Importance of natural reproduction and immigration
in how the population of Budapest changes

Év	A népesség száma ^{a)}	A népesség számának növekedése, illetve csökkenése (-)	A népesség gyarapodásából (csökkenéséből)	
			a természetes szaporodásra, illetve fogyásra (-)	a vándorlási különbözetre
			jutó hányad (százalékban)	
1950	1 640 000			
1951	1 690 000	50 000	17,8	82,2
1952	1 720 000	30 000	32,9	67,1
1953	1 760 000	40 000	25,9	74,1
1954	1 810 000	50 000	39,3	60,7
1955	1 850 000	40 000	44,2	55,8
1956	1 900 000	50 000	19,1	80,9
1957	1 850 000	-50 000	4,1	-104,1
1958	1 870 000	20 000	-1,3	101,3

* A táblázat harmadik oszlopának adatai kivételével az összes többi adat részben becslés eredménye, így hozzávetőleges értékű.

a) Az év első napján.

A táblázat adataiból jól látható, hogy Budapest túlnépesedésében valóban a vidékről ideáramló lakosság a fő tényező. A népességszaporulat 2/3 része – az évek átlagában – a vándorlási különbözetből adódik, jóllehet a természetes szaporodás népességnövelő hatása is egyes években (1951–1954) igen jelentős volt. Ezekben az években ugyanis az élveszületések száma a születésszabályozást gátló rendelkezések miatt igen magas volt.

A születési mozgalomban a kiugróan magas eredmények után azonban jelentős visszaesés következett be, olyannyira, hogy 1957-ről a népmozgalmi statisztika már természetes fogyást jelzett. A születési mozgalom várhatólag a jövőben is – legalább egyelőre – a népesség számbeli gyarapodásának csak kis jelentőségű tényezője lesz. Ami viszont a vándormozgalmat illeti, vidékről Budapestre továbbra is újabb és újabb beköltözők várhatók. Ugyanakkor intézkedések nélkül nem valószínű, hogy sor kerülne az elköltözés fokozódására.

Felmerül a kérdés: honnan jönnek Budapestre, illetve az elköltözők hova távoznak?

7. táblázat

Az állandó jellegű vándorlások iránya
Direction of permanent migration

Megnevezés	1956-ban	1957-ben
A fővárosba költözött állandó jelleggel		
a városokból	13 844	17 684
a községekből	45 293	49 635
<i>Beköltözők összesen</i>	59 137	67 319
A fővárosból elköltözött állandó jelleggel		
a városokba	6 988	11 275
a községekbe	12 319	24 068
<i>Elköltözők összesen</i>	19 307	35 343
A vándorlási különbözetből eredő népességnövekedés	39 830	31 976

A vándorlók zöme – amint az többnyire ismeretes is – a falvakból jött Budapestre. Az adatokból megállapítható az is, hogy a falvakból több mint kétszer annyian költöznek ide, mint Budapestről a községekbe.

Feltűnő, hogy a városok között is elég erőteljes a népmozgás. Az idevándorlóknek körülbelül negyedrésze városokból költözött Budapestre, és az elköltözőknek mintegy egyharmada szintén városokban keresett új lakóhelyet.

Budapest – a vándorlásokat illetően – főleg a tiszántúli megyékben érezteti vonzó hatását. Nyilván ezekben a megyékben a legkevesebb a munkavállalási lehetőség. A fővárosba állandó jelleggel költözőknek 1957-ben több mint 27,7%-a (18 500 fő) a tiszántúli megyékből – elsősorban Szabolcs-Szatmár és Szolnok megyéből – jött Budapestre. A Pest megyéből idevándorlók száma több mint 15 000 (22,5%). Az elvándorlók jelentős hányada – 1957-ben 32,2%-a – a Dunántúlra, főként Fejér és Veszprém megyébe költözött.

Miért költözik minden évben sok ezer ember Budapestre? Az adatok arról tanúskodnak, hogy a lakóhely-változtatás célja igen sokféle. Az állandó jelleggel felköltözők elsősorban munkavállalás vagy a munkahelyhez közelebb költözés miatt változtatják meg lakóhelyüket. Jelentős azonban azoknak a száma is, akik házasságkötés révén vagy hosszabb ideig tartó tanulmányok miatt telepednek le a fővárosban.

8. táblázat

Az állandó jellegű vándorlások a költözés célja szerint

Permanent migration by purpose of move

A költözés célja	Állandó jelleggel a fővárosba költözöttek megoszlása százalékban	
	1956-ban	1957-ben
Munkavállalás	18,0	26,3
Munkahelyhez közelebb költözés	22,8	13,3
Eltartójával együtt költözés	30,3	33,5
Tanulás	2,9	3,4
Házasságkötés	8,5	6,8
Gyógykezelés	1,0	1,0
Üdülés	0,1	0,1
Egyéb és ismeretlen	16,4	15,6
Összesen	100,0	100,0

A Budapestre költözötteknek minden évben általában több mint egyharmada (1957-ben 36%-a) fizikai dolgozó, akik zömmel az iparban helyezkednek el. A fővárosba települők között jelentős arányt képviselnek a szellemi dolgozók is (1957-ben 11,3%). Rendkívül szembeszökő jelenség például az, hogy 1957-ben Budapestre mindössze 2752 közszolgálati alkalmazott költözött vidékre, viszont vidékről Budapestre – ugyancsak közszolgálatba – 4735 dolgozó jött.

A Budapestre való beözönlés fokozottabban tapasztalható az ideiglenes jellegű költözéseknél.

9. táblázat

Az ideiglenes vándorlások iránya

Direction of temporary migration

Megnevezés	1956-ban	1957-ben
A fővárosba költözött ideiglenes jelleggel		
a városokból	22 616	34 403
a községekből	61 751	124 394
<i>Beköltözők összesen</i>	84 367	158 797
A fővárosból elköltözött ideiglenes jelleggel		
a városokba	17 947	15 579
a községekbe	23 771	25 441
<i>Elköltözők összesen</i>	41 718	41 020

Mivel az ideiglenes beköltözők közül az állandó lakóhelyükre visszaköltözöttek számát nem ismerjük, vándorlási különbözet nem számolható. Azt azonban mégis hangsúlyoznunk kell, hogy az ideiglenesen ideköltözöttek között számosan vannak olyanok, akiknél a munkavállalás Budapesten állandó jellegű, de különböző okok miatt csak ideiglenesen jelentkeznek be fővárosi lakóhelyükre. Ezeknek figyelembevétele Budapest túlszűfoaltságának megítélésakor igen fontos.

Célszerű lenne összehasonlítani más európai nagyvárosok és Budapest vándormozgalmát. Ezt azonban kénytelenek vagyunk mellőzni, mert az adatgyűjtési különbségek miatt torzított képet kapnánk. Annyi azonban kétségtelenül megállapítható, hogy a fővárosok, illetőleg a nagyvárosok vonzó hatása mindenütt elég jelentős. Ennek ellenére – ha a vándormozgalmon túlmenően még a természetes szaporodást is figyelembe vesszük – a népességyarapodás üteme a fővárosok többségében jóval kisebb a budapestinél.

10. táblázat

Néhány európai város népességének gyarapodása*

Population growth in some European cities

Város	Időpont	Népesség (fő)	Évi átlagos népességyarapodás (fő)
Budapest	1949. január 1.	1 590 264	44 248
	1956. január 1.	1 900 000	
Madrid	1950. december 31.	1 618 435	37 316
	1954. december 31.	1 767 698	
Varsó	1950. december 31.	815 600	34 567
	1956. december 31.	1 023 000	
Hamburg	1950. szeptember 13.	1 605 606	33 359
	1955. szeptember 30.	1 772 400	
Párizs (külvárosokkal)	1950. január 1.	5 008 000	32 630
	1954. május 10.	5 154 834	
Belgrád	1948 ^{a)}	368 000	20 427
	1953 ^{a)}	470 134	
Stockholm (külvárosokkal)	1951. január 1.	986 718	15 120
	1956. január 1.	1 062 317	
Koppenhága (külvárosokkal)	1954. december 31.	1 275 381	12 195
	1956. december 31.	1 299 770	
Amsterdam (külvárosokkal)	1954. január 1.	891 131	6 750
	1955. január 1.	897 881	
Brüsszel (külvárosokkal)	1953. december 31.	971 619	4 824
	1954. december 31.	976 443	
Bécs	1951. június 1.	1 616 125	3 648
	1957. október 10.	1 638 619	
Prága	1952 ^{a)}	962 000	2 647
	1956 ^{a)}	972 587	

* A városoként megjelölt két időpont között.

a) Évi átlag.

Az itt felsorolt városok közül 1956. január 1-ig mindössze 4 város (Madrid, Varsó, Hamburg, Párizs) népességgyarapodási üteme közelítette meg a budapestit. Ehhez azonban meg kell jegyeznünk, hogy a lakásépítések üteme e városokban jóval nagyobb mértékű, mint Budapesten. Például 1950–1953-ban 100 fő lakosságszaporulatra Budapesten 8, Madridban 18, Hamburgban pedig 73 épített lakás jutott.

A túlnépesedés következményei

Jóllehet Budapest területe és népsűrűsége (1958. január 1-jén 1 km²-re 3561 lakos) még további benépesítésre is tág teret enged, mégis meg kell állapítanunk, hogy Budapest a jelenlegi körülmények között túlnépesedett város. A túlnépesedést, illetve az ezzel járó zsúfoltságot elsősorban a lakáshelyzetten lehet lemérni.

Budapesten a kedvezőtlen lakásvizonyok nem újkeletűek, még a második világháború előtti időkhöz nyúlnak vissza, azóta csak nagyobb méreteket öltöttek. A lakáshiányt igen nagy mértékben fokozó háborús károk helyreállítása után a lakásszaporulat éveken át egészen a legutóbbi időkhöz nem állt arányban a népesség számának a növekedésével, noha a legutóbbi 13 év alatt jelentős lakásépítkezés folyt. Egyes kerületekben (IV., XIII., XIV., XXI.) nagy lakótömböket építettek, ezek az építkezések azonban nem számolták fel, hanem csak részben enyhítették Budapest súlyos lakáshelyzetét. Az 1950–1957 közötti 8 év alatt – a lakásmegszűnések figyelembevétele nélkül – alig 40 000 lakás épült a fővárosban, ami a növekedő igényeket nem elégíthette ki. Lényegesen kisebb népességtömörülés mellett ugyanis 1931-től 1940-ig a lakásszaporulat évenként átlagosan 6300 volt, az 1950 utáni években pedig, ha figyelembe vesszük a lakásátalakítás, az avulás, az elemi csapás, a városrendezés stb. okok miatt megszüntetett lakásokat, akkor a tiszta lakásszaporulat (1950–1957 között) mindössze 31 300, évente átlagosan 3900 lakás.

A lakásépítkezés és a népességgyarapodás közötti aránytalanságot mutatja például az, hogy száz fő népességszaporulatra 1931 és 1941 között 16 új lakás, 1949. január 1. és 1954. július 1. között csak 3 új lakás jutott. Mindez még azzal is tetőződött, hogy hivatali vagy más célokra sok lakóházat igénybe vettek.

Mi lett az elégtelen lakásépítés következménye?

Először is meg kell állapítanunk, hogy a lakások zsúfoltsága jelentősen fokozódott. Ezt jelzik a laksűrűségi mutatók. A száz lakásra jutó lakosok száma 1949-ben 328 volt, és 1954-ig 359-re emelkedett. Száz lakószobára 1941-ben 212, majd 1949-ben 218 és 1954-ben már 239 lakos jutott. Ehhez még annyit lehetne hozzátenni, hogy ez az utóbbi mutatószám sok európai nagyvárosban 100 alatt van.

A főváros súlyos lakáshelyzetet úgy enyhítettek, hogy az eredetileg más célra épült helyiségeket (üzlet, mosókonyha, műhely stb.) lakásként, valamint a nagyobb lakásokat társbérletnek utalták ki. A lakás céljára igénybe vett egyéb helyiségek számának növekedésére jellemző, hogy míg 1949. január 1-jén 2854 nem lakás céljára épült helyiséget laktak, addig 1954. július 1-jén több mint ötször ennyit, szám szerint

15 573-at. Az ezekben a helyiségekben lakók száma az 1949. évinek közel hétszerezésére (6235-ről 41 540-re) nőtt.

A társbérletek elterjedtségére jellemző, hogy 1954. július 1-jén a társbérleti lakások száma meghaladta a 32 000-et, a társbérletek száma pedig a 72 000-et. Emellett jelentősen nőtt az albérlők és az ágyrajárok száma. 1949. január 1-jétől 1954. július 1-jéig az albérletes lakások száma 11 000-rel növekedett. Az albérlők és az ágyrajárok száma 1954-ben meghaladta a 111 000-et. Az albérleti lakbérzuzsora mindenki előtt közismert. Az albérleti lakbér gyakran a havi 3–400 forintot is meghaladja.

A felsorolt adatok minden kétséget kizáróan igazolják, hogy ilyen körülmények között a lakásügyi hatóságok feladata mérhetetlenül nagy. 1950 óta – például 7 év leforgása alatt – a tanácsok lakásügyi osztályainak mintegy 350–400 000 lakásigénylési kérelemmel kellett foglalkozniuk. (Az adatban az igénylők annyiszor szerepelnek, ahányszor igénylést nyújtottak be.)

A lakáshelyzetten túlmenően, a túlnépesedés következményei a közműveknél, a közlekedésnél, a kulturális és az egészségügyi intézményeknél is igen jelentősek.

A közműveknek a lakosság ellátására nincs elegendő kapacitásuk. A nagyarányban növekvő lakosság szükségletei már évekkal ezelőtt túlfeszítették a szolgáltatási lehetőségek kereteit. Különösen a víz- és a gázszolgáltatásra vannak panaszok. A Vízművek és a Gázművek jelentősen fejlesztették és tökéletesítették ugyan az évek során termelő berendezéseiket, fokozták kapacitásukat, de a lakosság igényeinek kielégítése mellett az ipar fogyasztási szükségleteinek ellátása szinte erejüket meghaladó teher.

A növekvő igényekkel a főváros helyi közlekedése sem tudott lépést tartani. A járműállományt lényegesen nem fejlesztettek, a zsúfoltság egyre nagyobb lett. A villamoson és autóbuszon utazók száma az 1938. évinek csaknem a háromszorosára nőtt, és 1954 óta – az 1956. évet kivéve – évente meghaladta az egymilliárdot. Az utóbbi években Budapesten naponta már több mint 1 400 000 ember veszi igénybe a közlekedési eszközöket.

A kevés új beszerzés miatt a már lassan üzemképtelenné vált öreg kocsikat sem tudják selejtezni. A járművek korára jellemző, hogy még 1957 végén is az állománynak közel fele (48%-a) 41–60 éve üzemelő, és még a 60 évesnél öregebb kocsik sem ritka (95 darab, 4,8%).

Az oktatásügy is hatalmas nehézségekkel küszködik. Már a korábbi években is mind az óvodai, mind az általános iskolai hálózat elégtelennek mutatkozott. Az óvodák már hosszú ideje zsúfoltak, az iskolák tantermeit kétszeri váltással használják. Az óvodáskorúaknak csak körülbelül 35%-a helyezhető el óvodában. Az 1957/58. tanév elején az osztálytermek száma 39%-kal kevesebb volt, mint a tanulócsoporthoz (osztályok) száma.

Az utóbbi években elért egészségügyi eredmények igen számottevőek. Az orvosellátás például nagyon jelentősen javult, és nemzetközi viszonylatban is elég kedvező. 1952 óta 82 körzeti orvosi rendelőt és 4 szakorvosi rendelőintézetet is

létesítettek. De például a kórházi férőhely – noha az ágyak száma jelentősen gyarapodott – meglehetősen kevés, különösen, ha azt is tekintetbe vesszük, hogy Budapesten kénytelenek számos vidéki beteget is ellátni. Ezért a Budapest határain belül élő népesség és a teljes kórházi ágyszám alapján tízezer lakosra kiszámított 143 kórházi ágy helyett ténylegesen csak körülbelül 100–110 ágy jut. Tehát új kórházakra van szükség.

Megjegyzések a túlszűfolttség megszüntetéséhez

Az eddig közölt adatokból, valamint az itt nem szereplő, de ismert tényekből kirajzolódó kép érdemi vizsgálata után önként adódik a kérdés: mi tehát a teendő?

A helyzet kétségtelenül elég kedvezőtlen, és mielőbb intézkedések egész sorozatát igényli. Nem nehéz belátni, hogy minél később intézkednek a már jelenleg is túlságosan nagy és még egyre növekvő fővárosi lakosság kommunális, lakás, kulturális, egészségügyi, közlekedési stb. igényeinek kielégítéséről, illetőleg a népesség további növekedésének megakadályozásáról, annál nagyobb lesz a népgazdaságra háruló gond, teher.

Az intézkedések kidolgozása előtt a társadalmi, gazdasági és politikai fejlődés egész szövevényének, és elsősorban az ipar területi fejlesztési terveinek alapos elemzését kellene elvégezni. Enélkül a teendők meghatározása úgyszólván lehetetlen, s ilyenre nem is vállalkozunk. Bizonyos lehetőségek megemlítését azonban mégsem mellőzhetjük.

Úgy véljük, hogy a város túlterheltségének a megváltoztatásához mielőbb szűkebb körű, gyorsan megvalósítható intézkedésekre, továbbá alaposan átgondolt, messzetekintő tervre és annak következetes megvalósítására lenne szükség. Nyilvánvaló, hogy az előbbieket elsősorban csak adminisztratív jellegűek lehetnek, amelyek egyrészt a vidékiek további ideáramlásának a megakadályozását, másrészt a közigazgatási rendezést szolgálhatnák.

A Budapestre való költözködést tiltó, illetve korlátozó intézkedések az elmúlt években lényegében nem hoztak eredményt. Ennek oka abban rejlik, hogy a letelepedési engedélyeket nem elég körültekintéssel osztogatták, továbbá – s ez a lényegesebb – a Budapesten telepített ipar fejlesztése (és általában a fővárosi gazdasági fejlődés) újabb munkaerőket igényelt. Vidéken viszont munkaalkalmak a kívánt mértékben nem keletkeztek. Így a budapesti tanácsok, helyt adva az ipar igényének, számos letelepedést kénytelenek voltak engedélyezni. A letelepedést korlátozó intézkedések ismételt bevezetése mégis megfontolandó lenne. Természetesen, ezzel együtt arról is intézkedni kellene, hogy Budapest iparát lehetőleg ne fejlesszék tovább, sőt az olyan intézményeket, központokat, amelyek jelenleg itt vannak, de nem feltétlenül szükséges Budapesten működniük, telepítsék vidékre.

Budapest jelenlegi területének átszervezése – csökkentése – már a korábbi években is felvetődött, de intézkedésre nem került sor. A kérdés azonban ezzel nem

oldódott meg. Úgy véljük, mindenkinek be kell látnia – még ha a fővárosok nagyságára vonatkozóan nincs is normatíva – hogy túlméretezett centrumot létrehozni sem gazdasági, sem politikai szempontból nem előnyös. Népgazdasági szempontokon (például a vidék rovására történő iparfejlesztésen, a mezőgazdaság munkaerő-ellátását veszélyeztető elvándorlásokon stb.) túlmenően mammut-területű (például Párizs legújabb népsűrűségével számolva 5 660 000 ember letelepítésére alkalmas) főváros mesterséges létrehozása különösen meggondolandó olyan esetekben, amikor az egyesítendő települések között igen jelentős különbségek vannak, s ugyanakkor a fejlesztésre, a lakosság igényeinek kielégítésére elegendő anyagi, s talán kielégítő városfejlesztés-technikai lehetőségek sincsenek.

Budapest és az 1949. évi XXVI. törvény alapján hozzácsatolt városövi települések jó része közötti különbségek igen szembeszökők voltak, s ezek az azóta tett jelentős erőfeszítések ellenére sem változtak lényegesen.

Az átcsatolás során „fővárosi rangra emeltek” nagyjából falusias jellegű községeket is, amelyek beépítettsége, közművekkel való ellátottsága lényegesen különbözik a főváros általános képétől, s amelyeknek fővárosi színvonalra emelése belátható időn belül alig valósítható meg. Az idecsatolt 23 városövi település közül 16 helységben például nem volt, és 8 helységben ma sincs gázvezeték, 1953-ig 4 helységből a csatornahálózat is hiányzott. A Budapesthez csatolt peremtelepüléseken 1949-ben száz lakóház közül csak 35 volt vízvezetékekkel és csak 2 gázvezetékekkel ellátva, ugyanakkor Kis-Budapest minden száz lakóháza közül 94, illetve 43. E városövi településeken 1949-ben a lakóházak 17%-a még a villanyt is nélkülözte. Ezt a képet rossz lakásviszonyok, elégtelen vagy teljesen hiányzó közlekedési hálózat, sok kívánnivalót maga után hagyó kereskedelem (stb.) egészítette ki. Az idecsatolt 330,8 km² területből 217,4 km² ma is mezőgazdasági művelés alatt áll.

Az itt csak ízelítőül felsorolt különbségek semmiképpen nem jelenthettek erős alapot a városövi települések – úgyszólván válogatás nélküli – Budapesthez csatolására. Nyolc év alatt azután a tapasztalatok azt is megmutatták, hogy ilyen nagy területen nem biztosíthatók a kívánatos igazgatási eredmények sem.

Mindezeket tekintetbe véve meggondolandónak tartanánk egyes településeknek (például Sashalom, Rákosszentmihály, Mátyásföld, Cinkota, Rákosliget, Rákoscaba, Rákoshegy, Rákoskeresztúr, Pestimre, Soroksár, Pesthidegkút stb.) a főváros területéről való leválasztását. Ezt követően egyes településekből esetleg önálló járási jogú városokat is lehetne szervezni.

Ismételten hangsúlyozzuk – amit egyébként már a korábbiakban is jeleztünk –, hogy Nagy-Budapest jelenlegi helyzetét adminisztratív intézkedésekkel megváltoztatni nem lehet, de ilyen intézkedésekre – mint látható – mégis szükség lenne. Ennek elismerése mellett azonban mégiscsak azt kell kiemelnünk, hogy a fennforgó bajokon elsősorban céltudatos és erőteljes városfejlesztés, valamint egész sor átgondolt gazdasági intézkedés segíthet.

Azt azonban előre kell bocsátani, hogy Budapest és környéke között a gazdasági és egyéb természetű életközösség, egymásrautaltság természetesen továbbra is fennmarad, még akkor is, ha újabb területrendezést hajtanának végre. A környéki települések lakossága hátrányos – és főleg a mainál hátrányosabb – helyzetbe nem kerülhet, sőt a közlekedési, a közmű és az egyéb ellátási hálózatot mindenképpen fejleszteni kell.

Az intézkedések meghozatalánál mindenekelőtt két alapvető szempontot kellene figyelembe venni. Egyrészt célszerű lenne arra törekedni, hogy a vidék gazdasági és kulturális fejlesztését úgy irányítsák, hogy a munkavállalóknak Budapestre áramlása megszűnjék, sőt különböző kedvezmények nyújtásával helyes lenne azt elérni, hogy a fővárosból sokaknak érdeke legyen a vidékre való költözés.

Úgy gondoljuk, erre van is lehetőség. Mint már említettük, Szabolcs-Szatmár megyéből számosan Budapestre jöttek dolgozni, mert ott nincs elegendő munkaalkalom. Ugyanakkor e mezőgazdasági termékekben gazdag megyében például az élelmiszeripar (konzervipar, szeszipar) fejlesztésének igen nagy lehetőségei vannak. Az iparfejlesztés természetesen más területeken is lehetséges és meggondolandó lenne. Az életkörülmények Budapesten ezúton is javulnának.

A másik – és mindenek között a legfontosabb – szempont azonban a városellátás igen erőteljes fejlesztését kívánja. A tapasztalatok és az adatok arról győznek meg bennünket, hogy nagyon sok lakást (megközelítő becslés szerint mintegy 130 000-et), közművi berendezést és hálózatot, jelentős közlekedési járműparkot és hálózatot, számos iskolát, egészségügyi és kulturális intézményt stb. kell létesíteni. Ilyenek építésének az elodázása a népgazdaságot később a mainál sokkal nagyobb erőpróba elé fogja állítani. Erre az itt közölt szórványos adatok is beszédes bizonyítékul szolgálnak.